

SUD MUSTAQILLIGI VA UNING KONSTITUTSIYAVIY ASOSLARI

Termiz Davlat Universiteti Yuridik fakulteti
2-bosqich talabasi **Rayxona Raxmonova Nabijon qizi**

Annotatsiya : Sud mustaqilligi huquqiy davlat qurish, demokratiya tamoyillarini mustahkamlash va inson huquqlarini himoya qilishning asosiy shartlaridan biridir. Ushbu maqola sud hokimiyatining mustaqilligini ta'minlovchi konstitutsiyaviy asoslarni chuqur tahlil qiladi. Unda hokimiyatlar bo'linishi prinsipi, sudyalarning daxlsizligi va ularning faoliyatiga aralashmaslik kafolatlari kabi fundamental mexanizmlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, sud mustaqilligini amalda ta'minlashdagi dolzarb muammolar va ularni hal etish yo'llari yuzasidan ilmiy mulohazalar ilgari suriladi. Konstitutsiyaning sud tizimidagi o'rni va uning samarali faoliyatini ta'minlashdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: Sud mustaqilligi, Konstitutsiya, Huquqiy davlat, Hokimiyatlar bo'linishi, Sudyalar, Adliya, Inson huquqlari

Sud hokimiyatining mustaqilligi demokratik huquqiy davlatning tamal toshi bo'lib, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash hamda jamiyatda adolatni qaror toptirishning muhim kafolati hisoblanadi [5, 6]. O'zbekiston Respublikasi o'zining 2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumini orqali qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida inson qadrini ulug'lovchi, demokratik va huquqiy davlat qurishga sodiqligini tasdiqladi [4]. Ushbu fundamental hujjat sud hokimiyatining mustaqilligini davlat hokimiyatining alohida tarmog'i sifatida mustahkamlab, uni qonun ustuvorligi va fuqarolarning odil sudlovga bo'lgan huquqini ta'minlovchi asosiy mexanizm sifatida belgiladi [6]. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, sudyalar "adolat posbonlari" bo'lib, ularning chinakam mustaqilligi hokimiyatlar bo'linishi tamoyilining ajralmas qismidir [5].

O'zbekiston Konstitutsiyasining 130-136-moddalarida sud hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalar va boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqilligi qat'iy belgilangan [5, 6]. Xususan, 136-moddada sudyalar o'z faoliyatida faqat qonunga bo'ysunishi va ularning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga har qanday aralashishga yo'l qo'yilmasligi, bunday aralashuv qonun bo'yicha javobgarlikka sabab bo'lishi mustahkamlangan [2, 6]. 2016-yildan boshlab Prezident Sh.M. Mirziyoyevning PF-4850-sonli Farmoni va 2017-2021-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi doirasida sud tizimida keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirildi. Bularga sudyalarning tayinlanish muddatlarini uzaytirish, Sudyalar oliy kengashining tashkil etilishi hamda ularning moddiy va ijtimoiy ta'minotini kuchaytirish kabi chora-tadbirlar kiradi [2, 5].

Biroq, sud mustaqilligini ta'minlash murakkab va ko'p qirrali huquqiy tushuncha bo'lib, uning to'liq amalga oshirilishi doimiy e'tiborni talab etadi. Xususan, Konstitutsiyaviy sud sudylarining huquqiy maqomini tartibga solishdagi ayrim kamchiliklar ularning mustaqilligini kafolatlashning izchil va samarali tizimini shakllantirishga to'sqinlik qilishi mumkin [1]. Ushbu maqola O'zbekistonda sud mustaqilligining konstitutsiyaviy asoslari, nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uni ta'minlovchi milliy qonunchilik, amaliy mexanizmlar, mavjud tahdidlar, muammolar va ularni hal etish yo'llari hamda rivojlantirish istiqbollari xalqaro tajriba asosida atroflicha ko'rib chiqadi.

Sud hokimiyatining mustaqilligi huquqiy davlat qurilishining fundamental tamoyili sifatida milliy va xalqaro huquqshunoslikda keng muhokama qilingan mavzulardan biridir. Ushbu tahlil sud mustaqilligining nazariy asoslari, konstitutsiyaviy kafolatlari va O'zbekistondagi amaliyotiga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlarni ko'rib chiqadi, shu bilan birga mavjud tadqiqotlardagi bo'shliqlarni va ushbu maqolaning ularni to'ldirishga qaratilgan hissasini belgilaydi.

Sud mustaqilligining nazariy asoslari bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular sud hokimiyatining demokratik jamiyatdagi o'rni, hokimiyatlar bo'linishi tamoyili bilan o'zaro bog'liqligi hamda inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishdagi ahamiyatini yoritadi. Xususan, ayrim mualliflar sud mustaqilligini huquqiy davlatning asosiy ustuni sifatida ta'kidlab, uning fuqarolar va davlat o'rtasidagi nizolarni hal qilishda adolatli hakamlilik rolini bajarishini qayd etadilar [5, 6]. Ular sudyalarning "adolat posbonlari" sifatidagi maqomini va ularning chinakam mustaqilligi hokimiyatlar bo'linishi tamoyilining ajralmas qismi ekanligini alohida urg'ulaydi [5]. Shuningdek, sud mustaqilligini ta'minlovchi kafolatlar tizimi material, tashkiliy va protsessual turlarga bo'linib, sudyalarning yuqori maqomiga mos keladigan moddiy va ijtimoiy ta'minotning muhimligi qayd etilgan [5].

O'zbekistonda sud mustaqilligining konstitutsiyaviy asoslari va uning rivojlanishiga bag'ishlangan tadqiqotlar ham salmoqlidir. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumi orqali qabul qilinishi [4] sud hokimiyati mustaqilligini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlarning huquqiy asosini yaratdi. Ushbu fundamental hujjat sud hokimiyatini davlat hokimiyatining alohida tarmog'i sifatida belgilab, uni qonun ustuvorligi va fuqarolarning odil sudlovga bo'lgan huquqini ta'minlovchi asosiy mexanizm sifatida mustahkamladi [6]. Konstitutsiyaning 130-136-moddalarida sud hokimiyatining qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi hokimiyatlardan, siyosiy partiyalar va boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqilligi qat'iy belgilangan bo'lib, sudyalar o'z faoliyatida faqat qonunga bo'ysunishi va ularning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga har qanday aralashishga yo'l qo'yilmasligi ta'kidlangan [5, 6].

2016-yildan boshlab Prezident Sh.M. Mirziyoyevning PF-4850-sonli Farmoni va 2017-2021-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasi doirasida sud tizimida amalga oshirilgan islohotlar ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Bu islohotlar sudyalarning tayinlanish muddatlarini uzaytirish (dastlab besh yil, keyin o'n yil va undan so'ng muddatsiz), Sudyalar oliy kengashining tashkil etilishi, sudyalarning intizomiy javobgarlik mexanizmlarini takomillashtirish (sud raislarining bunday ishlarni qo'zg'atish vakolatini olib tashlash) hamda umumiy yurisdiksiya sudlarini moliyaviy va moddiy ta'minotini Oliy sudga o'tkazish kabi muhim chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi [2]. Shuningdek, sudyalar uchun yosh chegaralarining belgilanishi (tuman/viloyat sudlari uchun 65 yosh, Konstitutsiyaviy/Oliy sudlar uchun 70 yosh) professional va tajribali sud korpusini shakllantirishga xizmat qilishi qayd etilgan [2]. Bu o'zgarishlar sud mustaqilligini institutsional va funksional jihatdan mustahkamlashga qaratilgan tizimli sa'y-harakatlar natijasi sifatida baholanadi.

Biroq, mavjud adabiyotlarda sud mustaqilligini ta'minlashning ayrim murakkab jihatlari va hal etilmagan muammolari ham ko'rsatib o'tilgan. Xususan, Konstitutsiyaviy sud sudyalarning mustaqilligini ta'minlash masalasi alohida e'tiborga molik. Konstitutsiyaviy sud O'zbekiston Respublikasida konstitutsiyaviy nazoratning oliy sud organi bo'lib, uning vakolatlari, tuzilishi va faoliyat tartibi Konstitutsiyaning 132-133-moddalari hamda "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonun bilan belgilangan [3]. Uning sudyalari immunitetga ega bo'lib, boshqa siyosiy yoki haq to'lanadigan lavozimlarni egallashlari taqiqlangan [3]. Shunga qaramay, ayrim tadqiqotlarda Konstitutsiyaviy sud sudyalarning huquqiy maqomini tartibga solishdagi ayrim kamchiliklar ularning mustaqilligini kafolatlashning izchil va samarali tizimini shakllantirishga to'sqinlik qilishi mumkinligi ta'kidlangan [1]. Bu masala sud tashkilotining turli darajalarida sud mustaqilligining asosiy jihatlari va chegaralarini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Konstitutsiyaviy sudning shakllanishi, tarkibi va vakolatlari bevosita Konstitutsiyada belgilangan bo'lsa-da, uning sudyalarning huquqiy maqomini to'liq tartibga solish bo'yicha takliflar ilgari surilgan [1].

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda sud mustaqilligini ta'minlash bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, bu jarayon doimiy takomillashtirishni talab etadi. Ayniqsa, Konstitutsiyaviy sud sudyalari mustaqilligining huquqiy kafolatlarini yanada mustahkamlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola mavjud tadqiqotlarga tayanib, sud mustaqilligining konstitutsiyaviy asoslarini chuqur tahlil qilish, milliy qonunchilik va amaliy mexanizmlarni baholash, shuningdek, Konstitutsiyaviy sud sudyalari maqomini tartibga solishdagi mavjud muammolarni hal etish yo'llarini xalqaro tajriba asosida ko'rib chiqish orqali mavzuga yangi ilmiy hissa qo'shishni maqsad qilgan. Bu esa sud

hokimiyatining mamlakatda adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashdagi rolini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada sud mustaqilligining konstitutsiyaviy asoslari va uning amaliy ta'minoti masalalari chuqur tahlil etilar ekan, huquqiy-tahliliy, qiyosiy-huquqiy va tizimli yondashuvlarga asoslangan kompleks metodologiya qo'llaniladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekistonda sud hokimiyati mustaqilligini ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Normativ-huquqiy tahlil metodi: Bu metod O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi [4], "Sudlar to'g'risida"gi qonun, "Konstitutsiyaviy sud to'g'risida"gi qonun [3], Prezident farmonlari va qarorlari (xususan, PF-4850-sonli Farmon [2]), shuningdek, sud mustaqilligini tartibga soluvchi boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni chuqur o'rganishga qaratilgan. Ushbu tahlil orqali sud mustaqilligining konstitutsiyaviy kafolatlari, sudyalarning maqomi, vakolatlari va ularning faoliyatiga aralashishning oldini olish mexanizmlari aniqlanadi. Xususan, Konstitutsiyaning 130-136-moddalarida belgilangan sud hokimiyatining mustaqilligi tamoyillari [5, 6] va ularning qonunchilikdagi aks etishi batafsil ko'rib chiqiladi, shuningdek, amaliyotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan huquqiy bo'shliqlar ham o'rganiladi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil metodi: Sud mustaqilligini ta'minlash bo'yicha O'zbekiston tajribasini xalqaro standartlar va rivojlangan demokratik davlatlarning amaliyoti bilan qiyoslash ushbu metodning asosini tashkil etadi. Xalqaro huquq normalari, BMTning sudyalar mustaqilligi bo'yicha asosiy prinsiplari [6], Yevropa Kengashining tegishli tavsiyalari, shuningdek, Germaniya, Fransiya kabi davlatlarning sud mustaqilligini ta'minlash borasidagi qonunchilik va amaliyotlari tahlil qilinadi. Bu qiyosiy tahlil O'zbekistondagi mavjud tizimning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, shuningdek, sud mustaqilligini yanada mustahkamlash bo'yicha ilg'or xalqaro tajribalarni tatbiq etish imkoniyatlarini baholash imkonini beradi.

Tizimli-funksional tahlil metodi: Sud hokimiyatining mustaqilligini ta'minlovchi barcha elementlar – Konstitutsiyaviy sud [1, 3], Oliy sud [6], Sudyalar oliy kengashi [2] va quyi sud instansiyalarining o'zaro bog'liqligi va funksional samaradorligi ushbu metod orqali baholanadi. Ayniqsa, Konstitutsiyaviy sud sudyalarning huquqiy maqomini tartibga solishdagi mavjud kamchiliklar [1] tizimli nuqtai nazardan o'rganilib, ularning sud mustaqilligiga ta'siri baholanadi. Bu jarayonda Konstitutsiyaviy sudning vakolatlari, tuzilishi va faoliyat tartibi [3] hamda sudyalar immunitetining amaliy kafolatlari chuqur tahlil qilinadi. Bu tahlil sud tizimining umumiy barqarorligi va adolatni ta'minlashdagi rolini oshirishga qaratilgan.

Tarixiy-huquqiy tahlil metodi: O'zbekistonda sud mustaqilligini ta'minlash borasidagi islohotlarning evolyutsiyasi, xususan, 2016-yildan keyingi davrda amalga oshirilgan o'zgarishlar [2] tarixiy-huquqiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Bu metod

sud tizimidagi institutsional va funksional o'zgarishlarning sabablari, ularning sud mustaqilligiga ta'siri hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini tushunishga yordam beradi.

Mantiqiy-deduktiv va induktiv metodlar: Umumiy huquqiy prinsiplardan xususiy holatlarga o'tish (deduksiya) va xususiy holatlardan umumiy xulosalar chiqarish (induksiya) orqali sud mustaqilligining nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari o'rtasidagi bog'liqliklar aniqlanadi. Bu metodlar tadqiqot natijalarini umumlashtirish va ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi, shu bilan birga mavjud huquqiy normalar va amaliyotning tanqidiy baholanishini ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahriri) [4].

O'zbekiston Respublikasining qonunlari, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi va Konstitutsiyaviy sudining qarorlari, sharhlari va amaliyotiga oid materiallar.

Sudyalar oliy kengashining faoliyatiga oid hujjatlar va statistik ma'lumotlar.

Sud mustaqilligi masalasiga bag'ishlangan milliy va xalqaro ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, dissertatsiyalar va maqolalar [1, 2, 5, 6].

Xalqaro tashkilotlarning (BMT, Venetsiya komissiyasi, Yevropa Kengashi) sud mustaqilligi bo'yicha hisobotlari va tavsiyalari.

Ushbu metodologiya sud mustaqilligining konstitutsiyaviy asoslarini har tomonlama tahlil qilish, milliy qonunchilik va amaliyotdagi yutuqlar va kamchiliklarni baholash, xususan, Konstitutsiyaviy sud sudyalari mustaqilligini ta'minlashdagi muammolarni chuqur o'rganish hamda ularni hal etish bo'yicha aniq va amaliy takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda sud hokimiyatining mustaqilligini yanada mustahkamlash va adolatni ta'minlash tizimini takomillashtirishga ilmiy-nazariy va amaliy hissa qo'shishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda sud mustaqilligi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanib, huquqiy davlat tamoyillarining asosiy kafolati sifatida e'tirof etildi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiya va keyingi islohotlar, jumladan, Sudyalar oliy kengashining tashkil etilishi, sudyalarning maqomini mustahkamlashga xizmat qildi. Biroq, Konstitutsiyaviy sud sudyalarning huquqiy maqomini to'liq tartibga solish masalasi hal etilmagan muammo bo'lib qolmoqda. Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash adolat va qonun ustuvorligini qaror toptirish uchun doimiy e'tibor va tizimli takomillashtirishni talab etadi. Kelajakda xalqaro tajribalarni inobatga olgan holda, bu yo'nalishdagi sa'y-harakatlarni davom ettirish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Yusupov, D. A. Sud hokimiyatining mustaqilligini ta'minlashda konstitutsiyaviy nazoratning o'rni. *Huquq va burch*, 2021, № 2. – <https://e-library.uz/journal/huquq-va-burch>
- [2] Saidov, A. X. Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi: sud hokimiyati mustaqilligining yangi bosqichi. Monografiya. Toshkent: Adolat, 2023. – <https://adolatnashriyoti.uz/>
- [3] Rustamboyev, M. X. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahririda sud hokimiyati mustaqilligining kafolatlari. O'zbekiston qonunchiligi tahlili, 2023, № 1. – <https://e-library.uz/journal/o%E2%80%98zbekiston-qonunchiligi-tahlili>
- [4] Saidov, A. X. Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi: sud hokimiyati mustaqilligining yangi bosqichi. *Demokratlashtirish va inson huquqlari*, 2023, № 1. – <https://e-library.uz/journal/demokratlashtirish-va-inson-huquqlari>
- [5] Jo'rayev, N. M. Sud hokimiyati mustaqilligining konstitutsiyaviy-huquqiy kafolatlari: nazariya va amaliyot. Yuridik fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent: TDYU, 2021. – <https://repository.tdyu.uz/handle/123456789/2749>
- [6] Xasanov, J. A. Sud hokimiyati mustaqilligini ta'minlashda xalqaro standartlar va milliy qonunchilik uyg'unligi. *Huquqiy tadqiqotlar jurnali*, 2022, № 3. – <https://journal.tdyu.uz/index.php/legal-research>
- [7] Ismoilov, B. I. O'zbekiston Respublikasida sud hokimiyati mustaqilligining konstitutsiyaviy asoslari va ularni takomillashtirish masalalari. Yuridik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2020. – https://uzmu.uz/site/assets/files/2517/ismoilov_b_i_avtoreferat.pdf
- [8] Tursunov, A. A. Sud hokimiyatining mustaqilligini ta'minlashda sud tizimini raqamlashtirishning ahamiyati. *Adliya xabarnomasi*, 2023, № 4. – <https://e-library.uz/journal/adliya-xabarnomasi>
- [9] Qodirov, A. A. Konstitutsiyaviy sudning sud hokimiyati mustaqilligini ta'minlashdagi roli. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi axborotnomasi, 2022, № 2. – <https://e-library.uz/journal/o%E2%80%98zbekiston-respublikasi-konstitutsiyaviy-sudi-axborotnomasi>
- [10] G'ofurov, Z. G. Sud hokimiyati mustaqilligini ta'minlashda inson huquqlari kafolatlari. Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi axborotnomasi, 2021, № 3. – <https://e-library.uz/journal/inson-huquqlari-bo%E2%80%98yicha-o%E2%80%98zbekiston-respublikasi-milliy-markazi-axborotnomasi>